

ЗА КНИЖОВНАТА ДЕЙНОСТ НА НЯКОИ ФРЕНСКИ ПОДАНИЦИ В ЛЕВАНТА /17-18 В./

Рая Заимова

Времето на Френския крал Луи XIV /1643-1715 г./ е цяла епоха, която се свързва с абсолютната монархия, и от друга страна — с разцвета на хуманитарните науки, с класицизма. Дейността на ерудитите е до голяма степен стимулирана от френския крал и приближените му. Едни от съществените връзки с Леванта по това време обхващат издирването на ръкописи, необходими за развитието на хуманитаристиката във Франция.¹ Тази дейност започва още при крал Франсоа I-ви /1515-1547 г./ и с течение на времето се разширява, преосмисля и наред с интереса към културно-историческите паметници от античността и средновековието придобива съвременна окраска. Не случайно и посланиците в Цариград имат заслуги и допринасят специално за формирането на византинознанието и развоя на ориенталистиката.

Двамата министри на Луи XIV Мазарини /1602-1661 г./ и Сегие /1588-1672 г./ са обладани от желание да имат богати собствени библиотеки както с печатни, така и с ръкописни книги. През 1643 г. Мазарини прехвърля библиотеката си в Тюбоф и я обогатява с гръцки и източни ръкописи. Посланиците на Франция в Цариград са традиционният посредник при закупуването на ръкописи. Затова и Мазарини се обръща към Жан дьо Ла Хе, посланик в Цариград /1639-1660 г./, който да му съдейства.² Последният бързо намира посредници, които да издирват гръцки и арабски ръкописи. Най-богатият извор за гръцките ръкописи се оказват манастирите на Атон. За там посланикът изпраща един капуцински и един гръцки монах. По всяка вероятност Ла Хе не е бил наясно с турските и персийските книги. На него явно са му липсвали познания по източни езици и културата на Гийом Посте и Савари дьо Брев — негови предходници по служба от втората половина на XVI и началото на XVII в. По повод персийските книги казва: “Колкото до турските и персийските книги... има останали само лошо написани романи и неправдоподобни истории или коментари върху Корана, по-лоши от който и да било роман или басня...”³

Въпреки трудностите, които православните общини в Атон създават на мисионерите за закупуването на гръцки ръкописи, през 1647 г. Ла Хе докарва в Цариград 550 гръцки книги, от които само 16 печатни. За пренасянето им в Париж е било необходимо да бъде изпратен специален кораб. Това са отпечатани произведения на Хипократ и Платон, ръкописи на хронистите Зонара и Кедрин, на историка Никита Хониат — все произведения на гръцката и византийската книжнина, които се търсят във Франция, издавани са и са използвани в историографията.

По същото време, през 1645-1648 г. в Париж излизат първите томове на

“Corps du Louvre”. Създателят му Филип Лабе отбелязва в първия том, че издава историческите съчинения на Византия в чест и с покровителството на краля Луи XIV. Както той, така и Шарл Фабро, известен за времето си юрист и византолог, са автори и на останалите посвещения към томове на Йоан Кантакузин, Кедрин, Теофилакт Симоката и Никита Хониат. В тях се казва, че се публикуват със съдействието на Мазарини и на Пиер Сегие. Войната с Испания и Фрондата /1644, 1645, 1646 и 1648 г./ не попречат на амбицията на инициаторите и вдъхновителите на корпуса да отпечатат първите томове.⁴ Така се поставя началото на поредицата на Лувърския корпус, чиято дейност е пряко свързана с министрите, посланиците и мисионерите в Леванта

Тук няма да с спирам на историята на корпуса и на значението му за византинознанието във Франция, а ще набележа пътищата и механизма на функциониране на тази система, която действа между Париж и Цариград, и която по времето на министър Колбер добива характер на държавна политика, изцяло ориентирана към използването на културното наследство на източно-европейската цивилизация.

Още през 1662 г., преди да заеме министерски пост, Жан-Батист Колбер е бил известен със сбирката си от книги и ръкописи, която впоследствие допълва с гръцки и източни ръкописи. В началото на министерската си кариера /1669-1689 г./ Колбер решава, че сбирките от гръцки и източни ръкописи в кралската библиотека, формирани от Мазарини и Сегие, са добро начало. Той изпраща мисионери в Леванта, за да събират ръкописи и медали както за кралската библиотека, така и за собствената му сбирка. Главният библиотекар получава нареждане да напише подробна инструкция за заминаващите Монсо и Лене: какви ръкописи трябва да събират, какво е необходимо на библиотеката и пр. Например, през 1667 г., когато е писана инструкцията, не са имали нужда от еврейски книги, докато гръцките с религиозен характер са били най-търсените. Колбер дава собствени инструкции за външния вид на ръкописите, за почерка и за тематиката им. Според него нито една историческа книга с граждански или църковни закони /канони/ не трябвало да се изпуща. Произведенията на църковните отци, трактатите и посланията имали много по-голяма стойност от хомилиите. От ръкописните книги по астрология, философия, медицина били интереси само тези от античността. Житията на светците, както и книгите на класиците, които нямали познавателна стойност за античността, били пренебрегвани. Самият факт, че Колбер дава такива инструкции, означава какво значение е отдавал на книжнината, която била необходима за утвърждаване на първичното християнство, за доказване правотата на католическата вяра. Освен това, прави впечатление, че за тия книжовници историческата литература е смятана за неразделна част от религиозната.

Колбер поддържа тесни връзки с консулите и католическите мисионери в Леванта, които са посредниците му при закупуване на ръкописите и които изпълняват точно инструкциите му. По-голямата част от годините, през които Колбер е заемал министерския пост на Марината, съвпадат с посланичество-

то на маркиз дьо Ноантел в Цариград. По това време като придружители и служители на Ноантел в посолството на Пера се оказват Антоан Галан, художникът Грело, секретарят и преводачът Франсоа Пети дьо Ла Кроа /баща/ и синът му Жан-Франсоа Пети дьо Ла Кроа. Впоследствие Ноантел привлича и още хора на изкуството.

Посланикът стъпва в Цариград по времето, когато официалните връзки между краля и Мехмед IV /1648-1687 г./ не са блестящи. Негова е заслугата за подновяване на капитулациите през 1673 г.⁵ Десетгодишният престой, който завършва с изпадането му в немилост в очите на министрите в Париж, е наситен с много събития. Ноантел е известен в европейската дипломация като един от важните посланици на Луи XIV в Цариград, а сред хората на изкуството — като колекционер и любознателен познавач на античността.

Интересите на този французин в културната област са разностранни. По време на пътуванията си в Мала Азия и островите прави редица описания на всички стари паметници, води си бележки, преписва надписи. Сред придружаващите го лица са френски и фламандски художници, които рисували и за посланика, и за краля. Сюжетите им обхващат както антични паметници, така и мюсюлмански обичаи и облекло. Ноантел им предоставял и униформи, костюми на турски офицери и граждани, чиято пищност привличала любопитното око на европейца. Посланикът описвал с подробности (под формата на мемоари или на рисунки) всичко, което го интересувало. Това са предмети с художествено-историческа стойност, които в повечето случаи отнасял със себе си. В сградата на посолството си бил подредил сбирка от мемоари, статуи, надписи, картини. Ноантел се гордеел особено с колекциите си и щедро ги представял на любители, които желаели да си направят копия. Тия му влечения към културно-историческото минало на народите от Леванта имат още няколко страни.

Този французин не се задоволява със заниманията си върху антични паметници. Освен официалната и редовна кореспонденция, която води с Париж и с Търговската камара в Марсилия, съставя мемоари /т.е. рапорти, описания/ за Леванта. Имал намерения да напише книга за “миналото и сегашното” на отделните области, включвайки художествени описания на гръцки и римски паметници и същевременно да даде пълна картина на мюсюлманската цивилизация или “подозрителната варварщина”.⁶ Това произведение Ноантел не е завършил, а след обиколката си по островите и Мала Азия, в Цариград продължил да събира материал. Така както Колбер изпраща редовно инструкциите до консулите в Леванта, така и Ноантел иска от тях съдействие за топографски, географски, исторически и демографски материал, за археологическите паметници и пр. По всичко изглежда, че той замислял книга с пътеписен характер — а такива по негово време е имало доста издадени във Франция. Стойността на всяка такава книга е различна. Съществуват и книги, които нямат стойност поради това, че повтарят вече познати неща. Дали трудът на Ноантел, в който безспорно щеше да преобладава надутият му и приповдигнат стил — характерен за всичките му писания —

фактите щяха да се откриват по-точно. По-важно е, че посланик като Ноантел, с такава широка културна дейност в Цариград едва ли е имало. Може би животът по ориенталски там го е подбудил да организира и театрални представления. Постиженията на Френския театър на класицизма не подминават европейската публика в Пера, благодарение на усилията на Ноантел.

Тъй нареченият “дворец на Франция” в Цариград, в който са живеели всички посланици, е бил завършен в началото на XVII в., а по времето на Ноантел е направена известна реставрация. Тогава посланикът построява и театрална зала. Тук през 70-те години се организирали театрални представления, за които били набавени съответните декори, машини за театрални постановки и постепенно на сцената са реализирани комедии, трагедии, та дори и балети. Артистите-артистки били служители от посолството, драгомани, секретари и др. Жени липсвали, затова Галн, за когото ще стане дума по-долу, играел предрешен в костюм на гъркиня /!/ ролята на Елвира. Този млад и много жив човек правел адаптацията и режисурата на Молиеровите комедии: “Училище за мъже”, “Любовна мъка”, “Мнимият рогоносец”, както и някои творби на Пиер Корней. Подтикван от Ноантел, Галн влагал цялата си душа и старание, за да привлече любопитството на тамошната публика. А тя се състояла от европейски посланици и драгомани, местни и европейски търговци. Веднъж дори поканили един турчин, който през цялото време гледал дамите в ложите, не разбрал къде се развива действието и непохватното му държание било причина вече да не се допускат такива като него.⁷

Освен тия театрални представления, Ноантел използвал наличната модерна техника, за да организира пищни празници в чест на Сен Луи и на монарха Луи XIV. Тогава фантазията, поетическата дарба и старателно направените декори със слънцето над Босфора и арката на Тюйлери — още нова и много впечатляваща, се съчетавали в една единствена цел: възхвала на монарха на Франция. Подвизите на Сен Луи и латинския Цариград от средновековието са пренасяни върху личността на Луи XIV. Многобройната публика се наслаждавала и на издигнатата по този случай пирамида. Текстът върху нея бил съставен от Ноантел, на места бил изписан на различни езици така, както са различни Гърция, Турция, Персия, Армения. Посланикът създавал атмосфера за развлечение на европейца от Пера, комуто внушавал величието на краля. Сам подготвял литературната и артистична част от празника. Помпозните му слова звучали в полза на монарха, а алегоричните рисунки от украсата трябвало непременно да напомнят за героизма на Луи XIV, за победите му /над холандци и испанци/ и за божието покровителство. Тези външни изяви са реализация и на редица разсъждения на Ноантел, отразени в официалната му кореспонденция. По различни поводи, с присъщото си красноречие /което всъщност е модерно по негово време/ той осъжда исляма като отрицание на евангелието и християнството, издигайки образа на монарха като спасител и защитник на християните по света.⁸ В този смисъл Ноантел се проявява и като привърженик на кръстоносната идея. Според него трябвало Полша и Русия да си обединят силите по суша, а

морските войски, предвождани от Франция, да разбият Турция по море. Ревностен католик, посланикът желае освобождението на християнството и премахването на мюсюлманската сила от европейската сцена.

Подробното представяне, което направих на културната дейност на посланика Ноантел, ще допълня с един негов портрет. По всяка вероятност, неизвестен холандски художник го е нарисувал от кръста надолу с дрехи на турчин, а нагоре като французин от XVII в., комуто не липсва традиционната аристократична перука. Съвременниците му твърдели, че имал вид на човек, настървен за плячка в Ориента!

Струва ми се, че авторът на портрета доста точно е отразил образа на този френски поданик, жаден за оригинално изкуство и култура, изпаднал в немилост и дългове в края на мандата си. Независимо от верноподаническите си действия, нито кралят, нито министрите, нито търговците и съветниците от Марсилия отстъпва пред амбициозните културни занимания на Ноантел. Десетте години, които той прекарва в Цариград, са свързани и с дейността на още няколко лица, пребивавали също официално в Леванта. Един от тях заслужава специално внимание.

Антоан Галан /1646-1715 г./, когото по-горе споменах като артист в ролята на жена, е известният ориенталист, преводач на "Хиляда и една нощ". Още на млади години изучава класически езици в колеж дьо Плесис в Париж, после е преподавател по латински в прочутия колеж "Мазарини" /Париж/, а в колеж дьо Франс изучава староеврейски, арабски език и източна култура. Едновременно с това съставя каталога на източни ръкописи в библиотеката на Сорбоната, а през 1670 г. заминава заедно с художника Каре за Цариград, придружавайки Ноантел в качеството си на библиотекар и частен секретар за кореспонденцията на гръцки и латински с Рим, Йерусалим, Унгария, Трансилвания и с епископи от православната църква. Той използва първия си престой в Цариград до 1675 г., за да получи квалификация по източни езици в *ecole des jeunes de langue* — училище, открито две години преди това със заповед на Колбер и поверено на капуцините в Цариград и Смирна. Децата (френски поданици) са били обучавани от един ходжа по арабски, персийски и турски, като целта била да заемат успешно постове на драгомани и консули на Франция в консулствата в Леванта.

През този период Галан придружавал Ноантел до островите и Йерусалим. Помагал му в преписването на надписите върху мрамор в своята гръцка палеография — факт, който ясно говори за начина на издирване на изворите и пътя, по който стигат до учените. Галан осъществява още две пътувания до Цариград по министерско нареждане. Второто е по времето на посланика Гийераг /1680-1684 г./. Междувременно той се свързва с Вайан, кралски антиквар и мисионер от Леванта и с други като него, а през 1679 г. Колбер научил за качествата и познанията му за Изтока и го инструктирал какви ръкописи са нужни за кралската библиотека. През целия и живот Галан е общувал с видни политици и учени от Франция и от други страни, които стимулирали дейността му в областта на ориенталистиката. Творбите, които

е написал, превел и издирвал в Леванта, са със значителен принос. Библиографията му е публикувана от Шефер като приложение към "Дневника" му.

По времето на Ноантел Галан се занимава със закупуване на ръкописи, книги и "медали" /печати, монети и др./. Всъщност, той ходел сам да търси книжари по пазара в Цариград, подбирал, оценявал съответната книга и я предлагал на Ноантел. Така било с ръкописните книги на арабски, персийски и турски, които благодарение на него постъпили в Париж. С други думи, Галан изпълнявал ролята на компетентен специалист, който реализирал министерските задачи, съобразно изискванията на времето. Прави впечатление, че една част от книгите са художествени произведения, най-вече от персийската и турска литература, паренезис и историческа книжнина. Друга част са гръцки ръкописи. Според инструкцията на Колбер /1679 г./ кралската библиотека съдържала достатъчно еврейски книги и затова от тях не се нуждаели. От гръцките се интересували само от тези, които засягали определени теми, а именно: религиозна и патристична литература, църковна история, география, философия, медицина и математика. Различните гръцки общности в Леванта са притежавали ръкописи, които могли да бъдат полезни на католическите теолози. Те, от своя страна, трябвало да имат подходящи доводи в полза на обединението на двете църкви, за доказване авторитета на църковните отци и за оборване на ересите. Защитата на римската църква, отричането на калвинизма и религиозните постановки на източно-православната църква са съществени въпроси, които занимавали католическия свят през XVII в. Не случайно Ноантел пише на краля Луи XIV за източно-православната църква, а по същото време Антоан Арно — телог в Сорбоната и абат Ренодо са правили преводи и публикации на верска тема. От друга страна, в кралската библиотека постъпвали и писания в защита на православието /напр. Гаврил Филарделфийски/ и срещу римската църква и нейните поклонници /сборник от канонически писма с анонимни преписки/. Колкото до историческата литература Галан е добре осведомен, че в Цариград се намирили всички исторически творби, писани в Египет, Арабия, Сирия, Анадола, Месопотамия, Персия, Индия. В Хиос закупил творбите на Омир, литургични книги и всемирна история на гръцки, чиято хронология на събитията стигала до времето на Селим, сина на Сюлейман Великолепни. По преценка на Галан, през 1682 г. кралската библиотека ще е съдържала вече пълна история на мохамеданския свят до XVII в. Това станало след закупуване библиотеката на починал турчин в Цариград. 30-те хиляди заглавия са били на арабски, персийски и турски.

Не е възможно да се обхване цялостно широката дейност на Галан като библиограф, преводач, нумизмат, класик, ориенталист. Също като Ноантел той бил в течение и на литературните процеси във Франция и в същото време четял всички новоизлезли книги с тематика от Изтока. Някои дребни на пръв поглед факти, като например писмата, които пишел на турски до децата от училището за източни езици в Цариград или превода с учебни цели на Прешар на гръцки, с посвещение на Г-ца Гийераг, която учела гръцки език и др., ни подсказват широките филологически, обществени и научни възможности

на Галан. Затова и не случайно през 1701 г. става член на Академията, а от 1709 г. е назначен за професор по арабски в кралския колеж.

След смъртта на ориенталиста Ербело /1625-1695 г./ Галан довършва обемистия му труд "Bibliothegue Orientale", издаден, както всички споменати дотук, с кралска благословия. Всъщност, под това заглавие се крие речник или енциклопедия за народите от Изтока, религията, изкуството и науките им. Идея за такъв труд е имал и Галан, но Ербело го изпреварил, макар и да не е успял да го завърши. Забележителен е фактът, че Ербело никога не е живял сред народите от Изтока и всички източни езици /арабски, персийски, турски, сирийски/ е научил във Франция и Италия. Освен тях, той знаел и гръцки, латински, староеврейски. С други думи, познанията му са "кабинетни" и придобити благодарение на големия брой книги от кралската библиотека в Париж и от Флорентинската. В предговора към изданието Антоан Галан е изложил своята концепция /заедно с тази на Ербело/ за произведенията, които е писал самият той и предходниците му — ориенталисти — от всички европейски страни.

В духа на книжовните традиции, в труда на Ербело народите от Изтока са представени като чат от общочовешкия процес на развитие: от създаването на света до потопа, след потопа и от времето на Мохамед до XVII в. Галан изяснява въпроса за разпространението на мюсюлманството в Азия, Европа и Африка. Според него гръцките и римските автори пишели малко и откъслечно за Персия и Арабия, докато мюсюлманските автори били много подробни. Историята на Рим и Византия е тясно свързана с тази на народите от Азия, с династията на Арсасидите и Хозрой. Притиснати от силата на османците, те се оттеглят от историята, оставяйки в Европа само спомен за славата си.

Тук ще си позволя да отворя една скоба във връзка със статиите в Енциклопедията, които пряко засягат българите. В духа на общата концепция на автора, те са писани въз основа не на византийски извори — противно на това, което сме свикнали да срещаме в западноевропейската историография от XV-XVIII в. Някои от тези текстове за българите напомнят Паисиевата история /напр. за Ной, Яфет и българите/. Това означава, че както Ербело, така и Паисий в по-късно време са имали общи извори, но от идейна гледна точка Ербело по нищо не се доближава до Паисиевите славянски идеи.

За разлика от редица свои съвременници, които са писали на османска тема, за да задоволят любопитството на читателската публика, те отричат всякакви качества в обществото на мохамеданите, Галан изхожда от позицията на учен. Например, Ербело изяснява и някои въпроси около кръстоносните походи, други от историята на мамелюците. А Галан добавя, че това били все полезни неща и за западните читатели, но само за просветените, които можели сами да дадат оценка за различните становища. От друга страна, подчертава, че за народите от Изтока трябвало всичко да се знае. Науката и изкуството им заслужавали вниманието на читателя, който сам трябвало да отсъди дали наистина са такива варвари и невежи, каквито ги представяли в

Европа.⁹ В подкрепа на това твърдение Галан припомня за културата на персите, математическите способности на арабите, а турците, според него, не отстъпвали по нищо нито на едните, нито на другите. В тази връзка пояснява, че не трябва да се обръща внимание само на управниците от Изтока, а на всички видни личности: хората на изкуството, поезията, философията, астрономията. Дейността им не трябвало да се отделя от тази на християните или, с други думи, и едните, и другите имали принос в развитието на човешката мисъл. В този смисъл Ербело с отнася към Корана с голяма почит и дори Галан пояснява как Коранът служел и за защита на християнските догми срещу еретиците. Както Галан, така и Кузен¹⁰ /в похвалните слова към "Bibliothèque Orientale"/ подчертават няколко пъти, че авторът е добър християнин, теолог, филолог и хуманист. Като че ли нарочно религията, която Ербело изповядвал през живота си, е изтъкната пред читателя в началото на книгата. Ербело на свой ред е трябвало да повярва на изследванията на автора, да проникне с лекота в историята, нравите и обичаите, в езика и най-сетне в религията на далечните източни народи, обитаващи земята около Босфора и на Изток от него.

Галан се откроява като сериозен филолог и учен, който изпълнява министерски заповеди, но развива една подета вече дейност от предходното време и която достойно върши до края на живота си, без да има политически пристрастия.

Културната политика на Франция в Югоизтока, водена изцяло от Колбер през 70-те и 80-те години на XVII в., е била съобразявана с развитието на хуманитарните науки, с дейността на ерудитите. Този процес не заглъхва и през XVIII в., когато Просвещението дава своя отпечатък най-вече в културната сфера.

БЕЛЕЖКИ

¹ Recueil d' instructions aux ambassadeurs et ministres de France. T. XXXII. Turgue. Paris, 1969, 1-8.

² Цветкова, Б. Френски пътеписи за Балканите /XV-XVII в./. С. 1975, с. 233.

³ Recueil d' instructions..., 1-8.

⁴ Pertusi, A. Storiografia umanistica e mondo bizantino. Palermo, 1967, p. 82.

⁵ Vandal, A. L'Odyssee d'un ambassadeur. Les voyages du marguis de Nointel /1670-1680/. 2 ed. Paris, 1900. Recueil d' instructions..., 49-83; както и кореспонденцията му и документите от пребиваването му в Цариград: Archives Nationales, A.E.Bi 376-Bi 380; AMAE, Memoires et Documents, Turguie, vol. 10-vol. 16.

⁶ Vandal, A. L'Odyssee d'un ambassadeur..., p. 191.

⁷ Ibidem, p. 202.

⁸ Ibidem, p. 143, 152, 153, 251.

⁹ Bibliothéque Orientale ou dictionnaire universel contenant généralement tout

ce qui regarde la connaissance ddes peuples de L Orient... par M. D Herbelot. A Paris, 1697, p. 19 sq..

¹⁰ Виктор Кузен, президент на монетния двор, е автор на "Histoire de Constantinople" (1685), посветена на министър Помпон и съставена по извори от кралската библиотека. От идейна гледна точка книгата му се вписва в поредицата монографии "Константинопол и християнството".